

ZUZANA MARIE KOSTIČOVÁ

KAROLINUM

NÁBOŽENSTVÍ MAYŮ

Náboženství Mayů

Zuzana Marie Kostířová

Recenzovali: Mgr. Jan Kapusta, Ph.D.
doc. Mgr. Markéta Křířová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Jan Suřer
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018
Text © Zuzana Marie Kostířová, 2018
Illustrations © Polina Kazakova (obr. 11-24, 30-31), 2018
Maps © Jaroslav Synek, 2018

ISBN 978-80-246-3992-5
ISBN 978-80-246-4218-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	11
Téma, cíle a metodologické poznámky	11
Struktura knihy	14
ČÁST PRVNÍ: MAYSKÁ KULTURA V MEZOAMERICKÉM KONTEXTU	17
1. Mayové a Mezoamerika: uvedení do dějin mayské kultury	19
Co je Mezoamerika?	19
Mayové středoameričtí, nebo mezoameričtí?	19
Vývoj termínu „Mezoamerika“ a nejvýznamnější subregiony	21
Přírodní podmínky a způsob obživy v Mezoamerice	24
Geografické podmínky a klima	24
Zemědělství	25
Společenská struktura a politická organizace	28
Dílčí regiony mayské oblasti	30
Dějiny Mayů v mezoamerickém kontextu	33
Periodizace dějin Mezoameriky	33
Předkeramické období	37
Předklasické období a předklasický kolaps	42
Klasické období	46
Klasický kolaps	50
Poklasické období a conquista	53
2. Prameny ke studiu mayského náboženství	59
Hlavní skupiny pramenů, metodologie a metodologické obtíže	59
Hmotné a ikonografické prameny	61
Jazyky a písmo	63
„Mayština“ a mayské jazyky	63
Mayské písmo	66
Glyfické prameny v mayských jazycích	68
Latinkou psané koloniální mayské prameny	71
Prameny v guatemalských jazycích	72
Prameny v yukatečtině	74
Nejdůležitější španělské koloniální prameny	77
ČÁST DRUHÁ: POSVÁTNÉ BYTOSTI A POSVÁTNÁ VYPRÁVĚNÍ	79
Úvod do problematiky mayských božstev: nástin badatelské diskuse	81
Od králů přes mýty až k bohům	89

3. Ptáci, déšť a posvátní králové	91
Nejstarší vrstva mayského náboženství	91
Posvátná architektura předklasického období	92
Nadpřirozené motivy a symboly	95
Počátky posvátné královské moci	102
Posvátná královská moc v klasickém období	103
Královské dynastie a jejich politicko-náboženská legitimita	103
Kult předků	107
Král jako bůh a velekněz	110
Král jako šaman	113
Otázka proměny posvátné královské moci v poklasickém období	115
4. Kosmogonický mýtus a jeho hlavní protagonisté	121
Popol Vuh	121
Jak bohové tvořili svět	122
Sestup hrdinských dvojčat do podsvětí	125
Stvoření světa v klasickém období	130
Stětí mytického krokodýla a potopa světa	131
První kukuřice a tři ohništní kameny	133
Kukuřice v mayské kosmogonii a mayském náboženství	135
Založení světa jako kukuřičného pole	135
Mayský kukuřičný bůh v průběhu věků	138
Agrární rozměr mýtu o stvoření	141
Hrdinská dvojčata, tři Juraqani a další protagonisté mýtu	142
Junajpu a Xb'alanke	142
Palenská triáda	143
Solární rozměr mýtu o stvoření	149
5. Další protagonisté mayského náboženství	153
Bůh D / Itzamnaaj	153
Starší pojetí: Morley a „Hunab Ku“	154
Starší pojetí: Thompsonův univerzální bůh	155
Mexická škola a další současné podoby thompsonovského odkazu	157
Itzamnaaj v klasických pramenech a souvislost s Hlavním ptačím božstvem	160
Itzamnaaj v poklasických pramenech	163
Bůh L (bůh M)	165
Bůh L jako vládce podsvětí	165
Bůh L jako bůh bohatství a léčení	167
Bohyně O a I	168
Tradiční interpretace: Dvě tváře bohyně Mésíce	168
Kritika tradičního pojetí	170
Moderní rekonstrukce lunárních božstev v klasickém a poklasickém období	171

Bůh B / Chaahk	173
Vlídne deště a hrozivé hurikány	173
Další rozměry a souvislosti	175
Symbolické a lokální varianty	176
Bůh G: K'inich Ajaw	178
Předklasické a klasické období	179
Poklasické období	180
Bůh A: božstvo smrti	181
Dílčí božstva smrti	184
K'uk'ulkan, opeřený had	185
Kontext: středomexický quetzalcoatlovský cyklus	186
Toltékové na Yucatánu	188
K'uk'ulkan střízlivýma očima	190
Další mayská božstva	192
Bůh H: bůh větru	193
Bůh C	193
Bůh N	195
Bůh A': Akan	195
ČÁST TŘETÍ: POSVÁTNO VE SVĚTĚ	197
Náboženská praxe v mayském kontextu	199
Lidská oběť, nedoceněná i přeceněná	201
Další potíže s rituály	202
6. Astronomie, astrologie a kalendář	205
Počítání času v Mezoamerice a u Mayů	205
Mezoamerická astronomie – nebo mezoamerická astrologie?	205
Matematika a astronomické záznamy	207
Pan-mezoamerické cykly	210
Haab: solární rok	211
Tzolk'in: sakrální rok	214
Kalendářní kolo a nosiči roků	216
Mayská specifika: dlouhý počet	217
Základní cykly	217
„Dlouhý dlouhý počet“ a stvoření světa	220
U kahlay k'atuno'ob: poklasická proměna kalendáře	224
Kalendář a astronomie	225
Slunce, Měsíc a zatmění	225
Mayská astronomie v praxi: tabulka Venuše	
v Drážďanském kodexu	227
Další planety a souhvězdí	229

Kalendář a svátky	231
Ukončení roku: obřady Wayebu v poklasickém období	232
Novoroční obřady Popu a ostatní rituály haabu	236
Co víme o klasických kalendářních slavnostech?	237
7. Rituální praxe	239
Role a význam lidské oběti v Mezoamerice	240
Hladoví bohové, nebo hladoví obětníci?	240
Povinnost, výsada a trest	241
Oběť náhradou	245
Obětní praxe	246
Rituální mučení	246
Lidská oběť	248
Oběť krve	251
Zvířecí oběť	255
Vykuřování, libace a oběť předkladem	255
Další dílčí součásti svátků	257
Přípravné purifikační praktiky	257
Průvody, tanec, divadlo a hudba	258
Hostiny a pitky	260
Rituální intoxikace	261
Rituální fenomény mimo kalendářní kontext	263
Míčová hra	264
Přechodové rituály	270
Zasvěcování a odsvěcování budov	274
Náboženští specialisté	275
8. Člověk a svět	279
Podoby mayské „duše“	280
Náboženství a koncept „duše“	280
Pojetí „duše“ v mayské kultuře	282
Fenomén wahy/nahual	286
Svět a jeho povaha	288
Symbolické pojetí země, nebe a dalších dílčích fenoménů	288
Horizontální a vertikální struktura světa	293
Posvátné „portály“	298
Krajina, divočina, město	301
Divočina: les, hory a jeskyně	301
Město jako jeviště	304
Kultické budovy	308

ČÁST ČTVRTÁ: ZÁVĚR	315
9. Mayové a současnost	317
Mayové jako objekt vědeckého zkoumání	318
Misionáři, nadšenci a první badatelé	318
Mayistika dosahuje plnoletosti	320
Velký přelom	322
Scheleovská mayistika	323
Mayská studia v Česku a na Slovensku: stručné panorama	326
Indiáni jako objekt náboženského zájmu	327
Ušlechtilí divoši versus primitivní barbaři	327
Esoterické dějiny Indiánů	329
Mayové a mimozemšťané	331
Hnutí nového věku a psychedelická revoluce	332
Hnutí nového věku a milenialismus	335
Závěr	337
Bibliografie	339

Úvod

TÉMA, CÍLE A METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Kdo byli Mayové? Kde a jak žili? Jak vypadal jejich náboženský svět? Jaké bohy uctívali? Jaké rituály provozovali? Jaké představy měli o světě i sami o sobě? A jaké představy o nich máme dnes?

Kniha, kterou držíte v ruce, se pokouší odpovědět nejen na tyto otázky, ale i na mnohé další. Jedná se svého druhu o syntézu aktuálních informací o mauském náboženství a snahu vytvořit jeho všeobecný přehled – v celosvětovém měřítku existuje podobných pokusů, co by na prstech jedné ruky spočítal, a většina z nich je více či méně zastaralá, nekompletní nebo málo kritická. Existuje vícero příčin, proč tomu tak je – mezi nejvýznamnější z nich patří, že pokračující specializace uvnitř mayistiky do velké míry komplikuje vytváření podobných přehledů. Dalším důvodem však může být to, že jakýkoli nový podnik v této oblasti se nutně musí kriticky vymezit vůči poslednímu dílu tohoto typu, kterým byl nesmírně slavný *Maya Cosmos* Lindy Scheleové a Davida Freidela. Vliv zejména první z této dvojice je nicméně ve světové mayistice nadále obrovský a láska, kterou si Scheleová svou vřelou a výraznou osobností vy-

sloužila, neotřesitelná. Vůči takovému typu vynikajícího odborníka se samozřejmě nevyhraňuje snadno. Autorka této knihy má však za to, že je takový krok nevyhnutelně třeba – a troufá-li si, slovy Tomáše Akvinského, stoupnout si coby trpaslík na ramena obra světové mayistiky, dělá to proto, že je pevně přesvědčená, že odtud uvidí přeci jen o maličko dál, než dohlédl obr sám.

Tato kniha si klade primárně tři velké cíle, které se s větším či menším úspěchem snaží naplňovat. První z nich je ten nejdůležitější – podat souborný, srozumitelný a pokud možno aktuální přehled světového bádání týkajícího se mayského náboženství a fenoménů, které s ním bezprostředně souvisejí. Z tohoto hlediska může tento text primárně sloužit laikům jako úvod do problematiky, vysokoškolským studentům jako učební materiál a expertům z příbuzných oborů jako komplexní příručka. V českém kontextu je navíc takovýto souborný text, ať už český, slovenský nebo překladový, do jisté míry novum: do této chvíle měl čtenář k dispozici tři publikace, a to *Encyklopedii bohů a mýtů Latinské Ameriky* z pera Kateřiny Klápštové, Čestmíra J. Krátkého a Markéty Křížové, *Náboženství Mezoameriky* Davída Carrasco a *Slnko jaguára* Milana Kováče. Poslední z nich dosud naplňovala kritéria vysokoškolské učebnice nejlépe, a to zejména v oblasti božstev – vyšla však bezmála před patnácti lety a mayistika jako prudce se rozvíjející obor se od té doby v mnoha oblastech více či méně proměnila.

Druhým cílem, který je neméně důležitý, bylo zdůraznit regionální a partikulární charakter mayského náboženství. Je samozřejmě pravdou, že jako každá syntéza, i tato kniha musí nevyhnutelně do určité míry pomíjet konkrétní ve prospěch obecného a generovat konstrukty tam, kde v reálu stálo žité náboženství ve vší své chaotičnosti, roztržičnosti a nekonzistentním charakteru. Na druhou stranu, tam, kde to jde, se tento text snaží upozorňovat na problematická místa, zdůrazňovat místní odlišnosti a specifika a po všech stránkách neustále připomínat čtenáři, že to, co drží v ruce, je sekundární pramen syntetického charakteru. A to se všemi pozitivními i negativními důsledky, které to s sebou nese.

Třetí cíl je v jistém ohledu nejproblematictější. Je jím snaha ukázat nepříznaná a dosud neviděná předporozumění, snad dokonce předsudky, které se mohou ve světové mayistice vyskytovat a které je naléhavě třeba odhalit a vynést na světlo. Všichni jsme už po desítky, ne-li stovky let citliví na občasně průniky křesťanského světonázoru do odborné literatury, a jakmile se někde objeví, jsme je schopni obratem vyhmátnout, odhalit a opravit, a to jak u sebe, tak u ostatních. V posledních pár desítkách let se však v Evropě a USA prudce rozvíjí nová alternativní spiritualita eklektického charakteru, jež zůstává rozsáhle nerefléktovaná a která proto může nepozorovaně ovlivňovat mysl badatelů. A to dokonce i těch, kteří se necítí být její součástí. Jak uvidíme v průběhu této knihy, je velmi pravděpodobné, že se její vliv začal nepozorovaně dostávat i do mayských studií: je proto v nejlepším zájmu mayistiky samotné zastavit se, pečlivě si prohlédnout vlastní sporná místa a ujasnit si,

do jaké míry si dokáže za svými názory nadále stát. Může se jistě ukázat, shakespearovsky řečeno, že jde o mnoho povyku pro nic – přesto je tento krok nutně třeba udělat. Vzhledem k tomu, že hlavní podstatou knihy je dopracovat se k celkovému panoramatu mayského náboženství, můžeme tento třetí cíl zohlednit jen částečně a k jeho plnému uplatnění bude rozhodně třeba dalšího výzkumu. Tato kniha má však ambice takovému bádání alespoň otevřít cestu a upozornit na jeho potřebnost.

Oborovým základem této knihy je religionistika. Jak uvidíme zejména v druhé kapitole, současná mayistika stojí primárně na archeologii, epigrafii a ikonografii, její texty proto oplývají grafy, obrázky a překreslenými hieroglyfy, které dokládají každý myšlenkový krok jejích autorů. V tomto ohledu je religionistice, jež stojí především na myšlenkách, pojmech a konceptech a která pracuje hermeneutickou a fenomenologickou metodou, přímo protikladná. Dá se dokonce zvažovat, zda právě empiristický charakter mayských studií nestojí v cestě širší tvorbě velkých přehledových publikací – a naopak, nako-lik mayistika jako de facto obrovské muzeum nápisů, reliéfů a keramických nádob neodrazuje potenciální religionisty-specialisty na mayské náboženství. Tato kniha v každém případě představuje kompromis mezi obojím. Na jedné straně se pokouší stavět na solidních faktech všech hlavních disciplín, které mayistiku tvoří; na straně druhé se však snaží uvést tato fakta do širšího religionistického kontextu. V tomto ohledu se pak zejména pokouší o kritický přístup k Eliadeho fenomenologii, která v podstatě jako jediná religionistická teorie do mayistiky rozsáhle pronikla a s obrovským úspěchem – snad až příliš velkým – se tam zahnízdila. Absence jiných myšlenkových perspektiv, které bychom na náboženství mohli uplatnit, je však nebezpečná: eliadovský přístup, ač jistě velice užitečný, se pak stává nepsanou normou, která začíná být tak samozřejmá, že přestává být nutně vůbec ji podpírat argumenty. Jakmile se něco podobného stane, i sebelepší teorie se v tu chvíli obrátí proti materiálu, který zkoumá, přestane být dobrým sluhou a stává se zlým pánem. Napříč touto knihou se budeme vůči „eliadismu“ v mayských studiích mnohokrát kriticky vymezovat, je proto třeba hned v úvodu říci, že na obecné rovině je Eliadeho fenomenologie dobrým a užitečným nástrojem, který v žádném případě nemá smysl zahazovat. Má však smysl v konkrétních případech kriticky přezkoumat jeho používání a tam, kde je to vhodné, jej doplnit i o jiné badatelské perspektivy.

Z hlediska kosmické bitvy empirického a teoretického přístupu je také třeba říci, že z důvodů přehlednosti a v neposlední řadě i kvůli riziku neúměrného nárůstu celkového rozsahu je kladen poměrně malý důraz na obrazový doprovod. Ve věku internetových vyhledávačů, kdy je možné po pár kliknutích najít barevné fotografie daleko větší velikosti a kvality, než jaké by se do této knihy kdy mohly vejít, začíná ostatně obligátní kompromisní a chudá obrázková příloha v podstatě postrádat smysl. Vysokoškolská učebnice, kterou tato kniha zamýšlí být, má navíc klást primární důraz na text, proto veškeré

obrazové materiály, které v ní jsou, primárně slouží textu a až v druhé řadě estetickému potěšení čtenáře. Obrazových publikací o Mayích, vytištěných ve výpravném provedení a na křídovém papíře, ostatně na českém trhu již několik je a některé jsou skutečně velmi krásné. Tato kniha nemá nejmenší ambice jim v tomto ohledu konkurovat.

STRUKTURA KNIHY

Pro přehlednost je celý text rozdělen na čtyři nestejně velké části. První z nich se pokouší nabídnout celkový kontext, v kterém se mayská kultura vyvíjela: v tomto ohledu je nezbytně třeba pojednat nejen mayskou oblast jako takovou a mayskou společnost i dějiny, ale i Mezoameriku jako celek. Tato nutnost je o to naléhavější, že v českém prostředí neexistuje žádné aktuální souborné dílo, které by pojímalo Mezoameriku jako jednu společnou oblast, která přesahuje bezprostřední kontext „Aztéků a Mayů“ a rozhlíží se i po ostatních kulturách, které ji tvořily. Posledním takovým počinem, který v češtině existuje, jsou Katzovy *Staré americké civilizace*, jejichž originál pochází z poloviny sedmdesátých let, a je proto dnes již zoufale zastaralý. Čtenář se samozřejmě může dopátrat dílčích nových informací v nedávno vydaných krátkých spiscích *Aztékové a Mayové* Markéty Křížové nebo v obrázkových publikacích Davideho Domenicchiho. Je však znovu třeba zdůraznit, že Mezoameriku netvořila jen tato dvě etnika a že o Olmécích, Oaxace, Toltecích, oblasti Zálivu, západním Mexiku a především o Teotihuacanu, jehož význam nelze dost dobře docenit, nevyšlo v češtině téměř nic aktuálního. Dá se proto říci, že s výjimkou aztécké historie, jejíž obraz se po dlouhá léta nijak dramaticky neměnil, je český čtenář v oblasti dějin Mezoameriky prakticky kompletně odkázán na zahraniční literaturu. Neobvykle široký rozsah první kapitoly, jejímž námětem jsou mayské dějiny, se snaží tuto situaci alespoň bazálně napravit – i z toho důvodu zabíhá do takových podrobností, jako je stručný úvod do předkeramického období nebo rozsáhlá pasáž o příčinách a povaze klasického kolapsu.

Druhá kapitola se snaží podat českému čtenáři další málo zpracované téma, představuje totiž zevrubný přehled hlavních pramenů ke studiu mayské kultury. V češtině v tomto ohledu existují prakticky jen třídílná skriptta *Texty nativní Iberoameriky* Františka Vrhela a Oldřicha Kašpara, jejichž poslední díl však vyšel v roce 1984, tedy ještě před velkým boomem epigrafického výzkumu. Tato kapitola je o to významnější, že se lze mezi laiky velmi často setkat s názorem, že o Indiánech nevíme vůbec nic, protože se po nich skoro nic nedochovalo. Primárním cílem druhé kapitoly je tedy jasně ukázat, že opak je pravdou – a představit čtenáři hlavní zdroje, jejichž ústy k nám dnes staří Mayové mluví. Odbornějšímu publiku pak může sloužit také jako rozcestník k dalšímu, hlubšímu studiu. Její nedílnou součástí je také pojednání o may-

ských jazycích a jejich ortografii i transkripci mayského písma, včetně pasáže o výslovnosti.

Druhá část knihy je již zaměřena na vlastní mayské náboženství. Třetí kapitola, kterou druhá část začíná, si klade za cíl zvláště tematizovat to, co víme o předklasických počátcích mayské kultury, i způsob, jakým se z předklasického kontextu vynořuje sakrální monarchie, která se později stává klíčovým tématem klasického období. Kapitola tematizuje i nejdůležitější informace, které o klasických králich máme, a specificky představuje náboženský rozměr vládce a jeho činnosti. Čtvrtá kapitola se následně soustředí na mýtus o stvoření a jeho nejdůležitější protagonisty: v mnoha ohledech se jedná o interpretační klíč, jehož prizmatem je v současné době velká část mayského náboženství nahlížena, a jako takový musí být uveden na jednom z prvních míst. Pátá kapitola, již se druhá část uzavírá, nakonec tematizuje ostatní božstva, která je možno v mayských pramenech identifikovat.

Tři kapitoly, které tvoří třetí část knihy, se věnují kalendáři (šestá), rituálům (sedmá) a kosmologii (osmá). Téma mayského počítání času je v češtině pokryto celkem dobře: k rozluštění kalendářních záznamů došlo již na konci devatenáctého století, takže se čtenář dopátrá jejich výkladu i v takových překladových textech, jako jsou Morleyho *Mayové* nebo Thompsonova *Sláva a pád starých Mayů*, které jsou jinak po všech stránkách nejen zastaralé, ale dokonce vyloženě zavádějící. Tato kniha se proto pokouší doplnit jinak běžný výklad dílčích cyklů kalendáře i rozpravou o jejich významu a praktické užitečnosti – a zahrnuje do sebe i přehled hlavních výročních svátků, které Mayové slavili.

Sedmá kapitola představuje rozsáhlý přehled mayské rituální praxe. Toto téma již v češtině zhruba pokryly *Krvavé rituály Severní a Jižní Ameriky* Markéty Křížové, Sylvie Květinové a Zuzany Kostićové, které však pojednávaly celou Mezoameriku najednou a navíc byly spíše popularizačního charakteru. Zde se však nebudeme soustředit pouze na oběť, ale představíme si celé panorama rituální praxe včetně dalších praktik, jako jsou tanec, hudba, procesí nebo rituální intoxikace. Závěr kapitoly potom zahrnuje i přehled rituálních specialistů („kněží“), který v *Krvavých rituálech* chybí.

Poslední kapitola třetí části se pak soustředí na různé kosmologické a antropologické představy i na praktický způsob, jakým se mayské posvátno ve světě projevovalo. Stejně jako třetí kapitola je proto i osmá poněkud roztříštěná. V první pasáži tematizuje představy o „duši“, které se často zmiňují napříč odbornou literaturou, souborné dílo o nich však dodnes neexistuje; ve druhé pasáži shrnuje mayské představy o světě a v poslední části pak to, jak se projevovalo posvátno v reálném prostoru mayských měst. Čtenář se tu dozví nejen o dílčích budovách a jejich posvátných funkcích, ale také o logice mayského města jako celku a o způsobu, jakým formovalo praktickou náboženskou zkušenost.

Čtvrtá a závěrečná část obsahuje pouze jedinou kapitolu (devátou, jež zároveň slouží jako závěr), která je v mnoha ohledech výrazně odlišná. Před-

vším si neklade za cíl popisovat náboženství předkolumbovských Mayů jako takové, ale zajímá se o způsob, jakým se k němu vztahovali jiní, a to jak vědci, tak širší veřejnost. I její forma je jiná, spíše úvodní a esejistická, neboť měla-li by se pojednat v náležitém rozsahu, byla by dlouhá zhruba stejně, jako celý zbytek knihy. Přesto je však její přítomnost nezbytná – slouží totiž třetímu z cílů, jejichž naplnění zde budeme společně sledovat, totiž rozkrytí možných předsudků a předporozumění, které mohou v mayských studiích současnosti působit. V první části podává přehled oboru od prvních misionářů a amatérů až po nejnovější špičkové odborníky, zahrnuje do sebe pak i kratičké resumé současného bádání v Česku a na Slovensku. Druhá její část pak rozsáhle rozkrývá téma, které není uspokojivě zpracováno nejen v Česku, ale ani v celosvětovém měřítku, totiž role Indiána, specificky Maye, jako objektu náboženské imaginace. V tomto kontextu vykládá nejen celkem notorické záležitosti, jako je mýtus o šťastném divochovi nebo utopické projekty Španělů v Americe, ale i velmi exotické a obecně málo známé motivy jako role Indiánů v kontextu Theosofické společnosti i obraz Indiána v hnutí nového věku, specificky v psychedelické revoluci a mileniálních očekáváních spojených s rokem 2012. V tomto ohledu kapitola úzce navazuje na mou starší publikovanou práci *2012: Mayský kalendář, transformace vědomí, dva světy a rovnováha* z r. 2011, nicméně tematicky se s ní zcela nekryje a zabývá se i některými tématy, které v předchozím textu zohledněny nejsou. Hlavním cílem deváté kapitoly je dodat kontext kritickým náhledům především na dílo Lindy Scheleové a Davida Freidela a nadněst důležitá a velmi naléhavá témata, kterými by se mayistika měla v budoucnu zabývat.

Ne všechny kapitoly pak pracují stejným způsobem. Jedním z cílů knihy je ukázat partikularitu a historický charakter jednotlivých vrstev a projevů mayského náboženství: z praktických důvodů však nebylo vždy možné postupovat od nejstarších projevů k nejmladším, většinou proto, že máme v různých kontextech různé množství pramenů k různým částem mayských dějin. Zabýváme-li se například mýtem o stvoření, má smysl postupovat od nejmladších jeho vrstev k nejstarším, jelikož ty nejstarší jsou badateli čteny právě prizmatem těch novějších, zvláště kvůli mnohdy enigmatickému charakteru klasických nápisů. Přesně opačný přístup však musíme zvolit v pojednání o monarchii – život mayského krále a jeho velké činy známe nejlépe právě z klasických glyfů a o poklasických vládcih nevíme téměř nic jistého. Každá kapitola proto tvoří svého druhu svět sám pro sebe, který je pojednán s co největším ohledem na témata, kterými se zabývá, a prameny, které k nim existují.

**ČÁST PRVNÍ:
MAYSKÁ KULTURA
V MEZOAMERICKÉM
KONTEXTU**

/1/

Mayové a Mezoamerika: uvedení do dějin mayské kultury

CO JE MEZOAMERIKA?

MAYOVÉ STŘEDOAMERIČTÍ, NEBO MEZOAMERIČTÍ?

V českých populárních médiích běžně slyšíme o „Mayích a Aztécích“ jako o „středoamerických“ kulturách. Jedná se však o omyl, který je dán tím, že v našem prostředí dosud není ustálen způsob, kam je zařazovat. Z ryze zeměpisného hlediska jsou Mayové skutečně kulturou středoamerickou – rozvíjeli se totiž jižně od Tehuantepecké šíje, která odděluje Severní a Střední Ameriku. U Aztéků se však geograficky jedná o kulturu severoamerickou – rozvíjela se totiž na náhorní planině Mexika, podstatně severněji než Mayové.

Klasifikovat tyto vzájemně tolik podobné kultury do odlišných areálů se však ukázalo být nesmyslné a nelogické. Mayové by ze svého středoamerického titulu měli být blízcí příbuzní dalším kulturám Střední Ameriky, jako jsou např. Muiskové nebo Quimbayové, Aztékové by pak měli vykazovat větší příbuznost s indiánskými kmeny Severní Ameriky, např. s prériemi nebo s velkými jezery. Ani jedno však nedává smysl – Aztékové, Mayové a další okolní kul-

Obr. 1: Mezoamerika

tury (např. oaxačtí Zapotékové či Mixtékové, Purhépechové západního Mexika nebo Olmékové a Totonakové Zálivu) byli totiž primárně podobni jedni druhým, a to především díky živé a rozsáhle historicky doložené komunikaci, která mezi nimi probíhala. Specifičnost a společné rysy, které tyto kultury mají, opravňuje pojímat celou oblast jako svébytný kulturní region ležící na rozhraní jihu Severní a severu Střední Ameriky. Ten navíc patří mezi dvě tzv. „nukleární“ (jádrové) oblasti Ameriky (druhou z nich je jihoamerická andská oblast), kde se rozvinuly vysoké kultury vyznačující se komplexními státními útvary, hierarchizovanou společností s posvátným panovníkem v čele, složitým kalendářem i náboženstvím a v mezoamerickém případě i složitým písmem. O to menší smysl dává házet Aztéky nebo Teotihuacan do stejného pytle jako nomádské loveckosběračské kultury, které dominovaly Severní Americe.

Pro ilustraci, dělit Ameriku přísně pouze na Severní, Střední a Jižní generuje tytéž problémy, jako binární dělení Evropy na východní a západní. Takové striktní oddělování totiž nebere vůbec ohled na vzájemnou příbuznost středoevropských kultur a ignoruje tisíce let jejich společné historie. Všichni cítíme, že je nonsens vkládat např. Rakousko a Česko do naprosto odlišných škatulek, a to přesto, že jsou si obě země tak podobné a dlouhodobě spolu měly důvěrné styky. A o mezoamerických kulturách platí totéž.

VÝVOJ TERMÍNU „MEZOAMERIKA“ A NEJVÝZNAMNĚJŠÍ SUBREGIONY

Termín „Mezoamerika“, jenž se pro celou oblast vžil, pochází z díla německo-mexického badatele Paula Kirchhoffa. Ten se v roce 1943 ostře vymezil proti dvěma dobovým typickým dělením amerických kultur,¹ především pak z výše uvedených důvodů oponoval běžnému geografickému polarizování na „severoamerické“ a „jihoamerické“ (v lepším případě na „severoamerické“, „středoamerické“ a „jihoamerické“). Aby situaci uspokojivě vyřešil, rozhodl se Kirchhoff upravit jiné dobové standardní dělení amerických kultur na 1) severoamerické lovce, rybáře a sběrače, 2) nižší zemědělce Severní Ameriky, 3) „vysoké kultury“, 4) nižší zemědělce Jižní Ameriky a 5) jihoamerické lovce a sběrače. V rámci tohoto rozdělení se následně pokusil zohlednit specifické regiony, jejichž kultury si byly navzájem blízké, a mezi „vysoké kultury“ tak např. zařadil i některé nižší zemědělce. V důsledku těchto úvah vytvořil tři nové termíny označující důležité kulturní oblasti, a to „Oasisamérica“ (oblast někdejších puebel amerického jhozápadu), „Aridoamérica“ (oblast na rozhraní dnešního jihu USA a severu Mexika) a „Mesoamérica“. Z těchto tří termínů se nejvíce ujal právě tento poslední – v současné době se bez něho věda neobejde.

1 Paul Kirchhoff: Mesoamérica: sus límites geográficos, composición étnica y caracteres culturales [online], *Tlatoani* 3 (supplementum), dostupné z: http://portalacademico.cch.unam.mx/materiales/al/cont/hist/mex/mex1/histMexU2OA01/docs/paulKirchhoff_mesoamerica.pdf.

Kirchhoff sám definoval Mezoameriku s pomocí jak rysů lingvisticko-geografických (jmenoval jazykové skupiny, které do ní náleží), tak kulturních. Po geografické stránce určil její severní hranici na horní hranici aztécké říše a jižní hranici na spodním konci mayské oblasti; poukázal však na to, že vlivem migrací a pohybů nomádky kmenů severu Mexika je severní okraj Mezoameriky podstatně méně precizní než ten jižní. Daleko důležitější než hranice jsou však typické kulturní rysy celé oblasti, mezi které zahrnul následujících osm bodů: 1) typické prvky zemědělství, od typu setby až po charakteristické kulturní plodiny (zvláště kakao a agáve) a jejich zpracování (mletí kukuřice na *metate*), 2) specifické zpracování materiálu (např. obsidián, pyrit, měď) a specifické výrobky, 3) typické oděvy válečníků, 4) stupňovité pyramidy, 5) hieroglyfické písmo, 6) charakteristický typ kalendáře, 7) rituální užití papíru a kaučuku a 8) strukturu společnosti (zjm. obchodníci/špehové a válečnické řády, včetně praktiky lidských obětí). V rámci těchto typických rysů zdůraznil, které z nich Mezoamerika sdílí s dalšími kulturními oblastmi (např. lidskou obět s Andami nebo Muisky atd.) a které rysy jsou naopak v Mezoamerice nepřítomny (např. matrilineární klany, konzumace rozemletých kostí předků, otrávené zbraně, pěstování koky atd.).

Tato definice ze čtyřicátých let byla od té doby mnohokrát přepracována a upravena. Termín Mezoamerika dnes navíc ve vědeckých kruzích natolik zlidověl a stal se natolik automaticky přijímaným, že často nebývá zcela jasné, kde přesně jednotliví autoři vnímají její hranice nebo co považují za její charakteristické určující znaky. Jednoznačným faktem v každém případě zůstává, že jde o termín kulturní, nikoli striktně geografický. Velké kritiky se dočkal především seznam kulturních znaků, které Kirchhoff Mezoamerice určil – v mnoha případech je totiž Mezoamerika sdílí s dalšími kulturami kontinentu. Naopak ty znaky, které jsou pro Mezoameriku skutečně charakteristické, se dočkaly potvrzení v dílech dalších autorů, např. Kroeber velmi zdůrazňoval typickou strukturu kalendáře.² Rozsáhlé modernizace se Kirchhoffově definici dostalo v roce 1964 od Willeyho, Ekholma a Millona,³ kteří zdůrazňovali hlavní charakteristiky Mezoameriky související se zemědělstvím, subsistencí, typickými řemesly a usedlým životním stylem, jakož i charakteristickou strukturou společnosti a politickým uspořádáním. Nejdůležitějším přínosem této studie pak bylo vytyčení dílčích regionů Mezoameriky, se kterými se pracuje dodnes.

Hlavní kritiky, které se na koncept Mezoameriky snesly, souvisely jednak s jeho difuzionistickou příchutí (a tendencí odborníků hledat počátky americké civilizace právě v Mezoamerice, což se ukázalo být omylem), především však s propustností jejích hranic. Za prvé, kultury, které leží mimo Mezoame-

2 Alfred L. Kroeber: *Anthropology*, New York: Harcourt – Brace, 1948, cit. in: Winifred Creamer: Mesoamerica as a Concept: An Archaeological View from Central America, *Latin American Research Review* 22 (1987) 1, s. 37.

3 Gordon R. Willey, Gordon F. Eckholm a Rene F. Millon: The Patterns of Farming Life and Civilization, in: Robert C. West (ed.): *Handbook of Middle American Indians*, I, Austin: University of Texas Press, 1964, cit. in: W. Creamer: Mesoamerica as a Concept..., s. 37–39.

Obr. 2: Dílčí oblasti Mezoameriky

riku, mohou mít některé typické mezoamerické kulturní rysy (míčová hra na Antilách, charakteristická symbolika či rituály u Indiánů Louisiany apod.), naopak některé oblasti a kultury Mezoameriky mohou být pod vlivem cizích kultur (např. mayský Copán, charakteristicky ovlivněný Střední Amerikou).⁴ A to platí nejen v oblasti duchovní kultury, ale především ryze materiálně – víme například s jistotou, že Mezoamerika čile obchodovala s kulturami jihu dnešních USA, kde se těžil tyrkys, v Mezoamerice jinak nepřítomný. Podobně v lokalitě Paquimé na samých hranicích dnešního Mexika a USA byly nalezeny doklady chovu pestrobarevných papoušků, kteří zjevně sloužili jako významný exportní artikl.⁵ Jak ukazuje Winifred Creamerová, sféra symboliky a sféra ekonomiky se rozhodně nemusela překrývat – i přes doložený rozsáhlý obchod, který vedla Mezoamerika se svými sousedy (a který především čile provozovaly jednotlivé mezoamerické kultury mezi sebou), byla oblast všechno jiné, jen ne homogenní. Novější interpretační modely se ostatně také rozsáhle odklánějí od původního Kirchhoffova kulturního pojetí a pracují právě spíše s dílčími oblastmi Mezoameriky a s jejich vzájemnou interakcí, podobnostmi, rozdíly a ekonomickými vztahy.⁶

Tyto základní regiony, na které se Mezoamerika dělí, jsou a) střední Mexiko, b) oblast pobřeží Mexického zálivu, c) Oaxaca, d) západní Mexiko, e) mays-

4 Ibid., s. 42n.

5 Andrew D. Somerville, Ben A. Nelson, Kelly J. Knudson: Isotopic Investigation of Pre-Hispanic Macaw Breeding in Northwest Mexico, *Journal of Anthropological Archaeology* 29 (2010), s. 125-135.

6 W. Creamer: Mesoamerica as a Concept..., s. 53n.

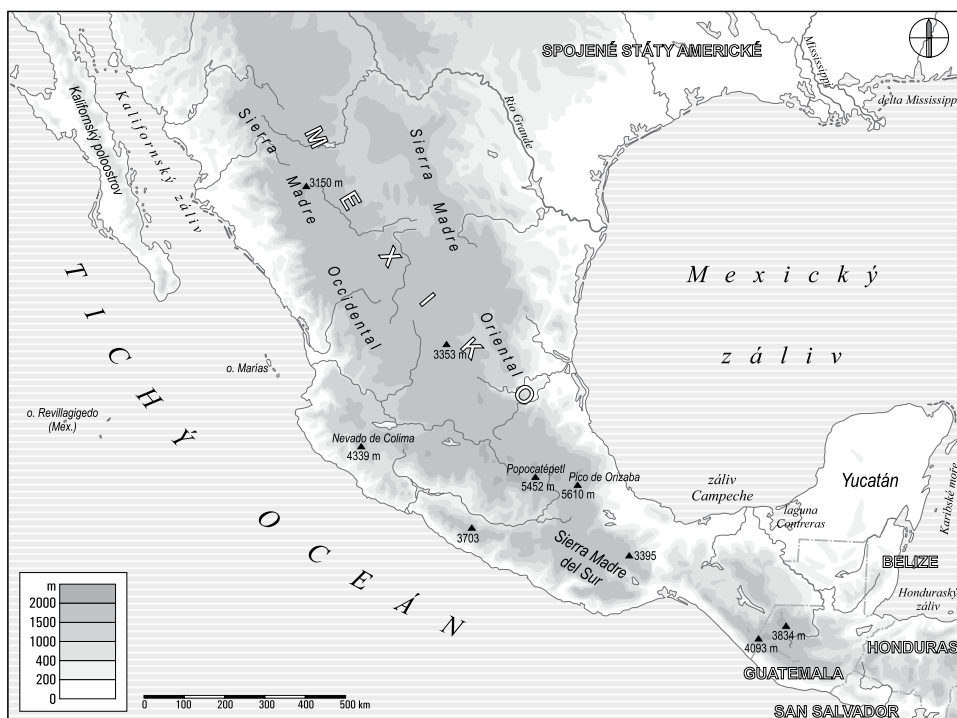
ká oblast. Na území všech těchto šesti areálů se v předkolumbovské době nacházely vysoce vyspělé, usedlé zemědělské kultury zformované do náčelnictví nebo do městských států, vedené posvátnými vládci a disponující vysoce rozvinutou duchovní kulturou a náboženstvím. Z hlediska vědeckého poznání bylo vždy ohniskem zájmu především střední Mexiko a mayská oblast, přestože zejména v posledních letech narůstá počet studií věnovaných Oaxace a Zálivu. Západní Mexiko zůstává v mnoha ohledech stále málo známé a badatelsky v podstatě marginalizované. Na sever od těchto pěti hlavních regionů pak najdeme oblast severního a severozápadního Mexika, kde se v předkolumbovské době pohybovaly především loveckosběračské kočovné kmeny, s nimiž však Mezoamerika čile vstupovala do kontaktů, ať už obchodních, nebo válečných. Někteří autoři proto zahrnují mezi mezoamerické kultury částečně i je.

PŘÍRODNÍ PODMÍNKY A ZPŮSOB OBŽIVY V MEZOAMERICĚ

GEOGRAFICKÉ PODMÍNKY A KLIMA

Heterogenní charakter mezoamerického prostředí je určován primárně polaritou mezi vysokými horami táhnoucími se středem amerického kontinentu a oblastmi ležícími na jejich úpatí na břehu moře. Přestože Mezoamerika spadá do tropického pásma, klima na náhorních planinách je mírné a příjemné a celoročně se teplota pohybuje kolem 25 °C. Zůstává však zachováno typické tropické střídání období sucha a období dešťů. Dole pod horami má krajina vlhký, tropický ráz, včetně tropických bouří a hurikánů. Klimatické podmínky přirozeně významně ovlivnily podobu mezoamerických náboženství – zejména postavu boha deště, který, jak uvidíme, má jak blahodárnou, tak násilnou tvář. Zajímavé je, že přestože je Mezoamerika obklopena ze dvou stran oceány (Atlantským na východě a Tichým na západě), význam moře nepřesahoval rybolov/sběr a příbřežní obchod: mezoamerická etnika se na žádné rozsáhlé námořní plavby nevypravovala a i lodě byly nevelké, zvíci maximálně větších kánoí.

Středomexická oblast se nachází primárně na náhorní planině v oblasti kolem dnešního hlavního města Mexika. Jejím významovým středem je Mexické údolí, region v okolí původního systému pěti jezer, který leží v nadmořské výšce kolem 2 500 m. n. m. na úpatí pětitisícových vulkánů (z nichž nejznámější je Popocatepetl, „kouřící hora“). Výjimečně úrodná půda v okolí jezer (jakožto i hojnost pitné vody a vodního ptactva) způsobila, že se oblast stala již v nejstarších dobách významným kulturním centrem. Horští obři byli v předkolumbovském období důležitým zdrojem stavebního kamene, a také pazourku a obsidiánu, z nichž se vyráběly nástroje a zbraně. Lesy na svazích hor pak oplývaly jak dřevem, tak lovnou zvěří, mezi níž vynikali zvláště lávoví králíci

Obr. 3: Geografická mapa Mezoameriky

a vysoká. Obdobné přírodní podmínky panují i v Oaxace a v západním Mexiku – opět se jedná o suché, vysoko položené horské oblasti s mírným klimatem. Kulturní centrum západního Mexika leží opět u vodní plochy, již je jezero Pátzcuaro: v Oaxace se z neznámých důvodů stal centrem horský Monte Albán, který byl zcela bez vlastních zdrojů vody (nepočítáme-li zachycování dešťové).

Pravým opakem těchto specifických přírodních podmínek jsou oblast pobřeží Mexického zálivu a oblast mayská. Až na její jižnější část mayské oblasti se jedná o regiony ležící na úrovni moře, s vysokou vzdušnou vlhkostí a vysokými teplotami. Jejich velká část je porostlá pralesem, který sice velmi komplikoval předkolumbovské zemědělství, skýtal však vhodné podmínky pro lov zvířer, zejména vysoké a tapírů. Dalším zdrojem potravy byli přirozeně ptáci a želvy.

ZEMĚDĚLSTVÍ

Regionální rozdíly měly přirozeně vliv i na zemědělství, primárním zdrojem obživy však byla v celé Mezoamerice kukuřice. K její domestikaci došlo v archaickém období (což je zhruba ekvivalent evropského mezolitu/neolitu, cca

8 000 – 2 500 př. n. l.), a to zřejmě simultánně na mnoha místech amerického kontinentu zároveň. Předkem této nejdůležitější americké plodiny je tráva *teotsinte*, ze které se později vlivem šlechtění vyvinulo několik hlavních druhů (primárně kukuřice bílá a žlutá) a velké množství druhů lokálních, od běžně používaných (černá, červená kukuřice) až po skutečné rarity (např. *cuitlacoche*, klas napadený speciální plísní, jež pak vytváří velká, modrá, zdeformovaná zrna). Šlechtění zároveň způsobilo, že rostlina již není schopna se rozmnožovat sama (protože zrna nedokážou sama vypadnout z klasu) a je tedy zcela závislá na lidské péči. Spolu s jistou choulostivostí kukuřice to způsobuje, že život mezoamerických rolníků se doslova točil kolem ošetřování a opečovávatí polí.

Úrodná půda kolem hlavních kulturních center (zjm. na náhorních planinách) umožňovala sice intenzivní zemědělství, ale v prostředí tropického pralesa nížin existovala hojnost půdy nekvalitní, která se vydobývala žďářením, pečlivě načasovaném na dobu těsně před příchodem období dešťů. Ve vhodné chvíli se vyklučil požadovaný kus lesa, dřevo se zužitkovalo na stavbu nebo na podpal a nepoužitelné zbytky se vypálily. Příchod prudkých dešťů uhasil případné dohořívající kusy, eventuálně i rozsáhlejší požáry: popel smíšený s deštěm pak pohnojil hlínu a na vzniklém políčku bylo možno začít sázet. Máme doloženy specifické rituály vyměřování a zakládání pole – obvykle se nejprve vytyčily čtyři rohy a střed, kde se obětovalo, aby nadpřirozené bytosti žijící v divočině nechaly pole na pokoji. Jak uvidíme, charakteristické rituály spojené se zakládáním pole (jakožto i s „kolaudací“ obytných domů) se hluboce otiskly do mayských mýtů o stvoření světa.

Tropická oblast měla i svá další specifika, především poměrně štíhlou vrstvu úrodné půdy, která, nebyla-li chráněna pralesními velikány, měla tendenci k rychlé a intenzivní erozi. To předurčovalo i charakter obdělávání, který tíhnul především k extenzivnímu, nikoli intenzivnímu zemědělství (to zůstalo vyhrazeno pro kvalitní, úrodné oblasti, kterých v mayském teritoriu nebylo mnoho). V závislosti na tloušťce vrstvy černozemě vydržela průměrná milpa několik let, v lepším případě třeba celé desetiletí, v horším pouze jeden rok, a pak se musela nechat ležet ladem (a je třeba konstatovat, že v tropických podmínkách docházelo k obnově divoce rostoucí vegetace velice rychle). Přikročilo se tedy k vyklučení a vypálení dalšího pole. Běžná rodina žijící v tropických oblastech proto potřebovala ke své obživě poměrně velké území, po němž postupně stěhovala svá políčka sem a tam. Stalo-li se pak, že byla půda v celém okolí vyčerpána a vzdálenost, kterou musel rolník každý den urazit, se příliš natahovala, musela se odstěhovat celá vesnice. To přirozeně silně ovlivňovalo charakter osídlení – hustota obyvatelstva, kterou bylo možné dosáhnout v úrodných oblastech náhorních planin, byla v mayské oblasti možná jen na některých místech.

Po dlouhý čas se zájem o dějiny mayského zemědělství zaměřoval primárně právě na žďářením. V posledních letech se však začaly objevovat výzkumy, kte-

ré naznačují, že kromě standardního extenzivního zemědělství praktikovali Mayové i zemědělství intenzivní, a to v mnohem větší míře, než jsme dosud tušili. Odehrávalo se především a) v oblastech s kvalitní úrodnou půdou (typicky např. údolí Copánu), b) v zaplavovaných oblastech, kde se pěstování rostlin snoubilo s chovem želv a lovem vodních ptáků, jež mokřiny přirozeně přitahovaly. Další důležitou praktikou pak bylo pěstování ovocných stromů.⁷

Běžná *milpa* (z nahuatlu, kde *milli* = pole), jak se mezoamerickým políčkům obvykle říkalo, nebyla rozhodně monokulturní záležitostí – kukuřice se obvykle sázela v kombinaci s fazolemi a tykví, jelikož tyto tři rostliny si vzájemně dodávaly potřebné živiny. Především fazole proto představují další klíčovou plodinu Mezoameriky a v patách jim kráčela i červená a zelená rajčata a chilli papričky. Samo slovo *chilli* ostatně pochází z aztéckého nahuatlu – a opět jich existují desítky druhů, od drobných až po veliké, od nesmírně pálivých až po lehce pikantní. K tomu je třeba připočítat amarant, tykev, kaktusové plody, tropické ovoce (včetně avokáda), okrajově i maniok a další plodiny. Důležitou roli hrálo kakao, významný exportní artikl tropických oblastí, které bylo velmi ceněno a jeho zrna se používala jako platidlo. V náboženství pak částečně figurovaly psychotropní rostliny, primárně tabák, houby *teonanacatl*, *ololihqui* příbuzná svačci a vodní lilie rodu *nymphaea*. Sever Mezoameriky navíc využíval durman a kaktusové plody s obsahem meskalinu, jih pak pracoval s jedovatým slizem vylučovaným ropuchou *bufo marinus*; ve všech případech jde převážně o halucinogeny. S tím souvisí i paleta léčivých bylin, které se sbíraly a využívaly v domorodé medicíně. V řemeslné výrobě se zužitkovávala především agáve (maguey), jejíž tlusté listy obsahují silná vlákna, z nichž se tkaly rohože a hrubé textilie. Ostré a tvrdé trny na koncích listů sloužily v obětních obřadech jako perforátory.

Pokud jde o zvířata, Mezoamerika domestikovala pouze dvě, a to krocany a drobné psíky (kteří byli kromě hlídání využíváni i jako zdroj potravy), polodivoce se nechávali žít jeleni (na okraji měst) a želvy (v rámci zaplavovaných oblastí). Neexistovala zde žádná zvířata vhodná pro tah nebo přepravu zboží, stejně jako se nekonzumovalo mléko a mléčné výrobky. Velká část masa proto pocházela z lovu a rybolovu, dietu doplňoval sběr bezobratlých (mořských plodů na pobřeží a hmyzu a červů, zvláště larev žijících na nopálu, ve vnitrozemí). V dobách, kdy populace prudce vzrůstala, to přirozeně mohlo představovat problém – máme např. doloženo, že v poklasické době byla v hustě osídleném Mexickém údolí konzumace masa privilegiem elit. Jak uvidíme v kapitole věnované rituálům, některé badatele to vedlo až ke spekulacím, zda právě tento fakt nemohl vést k masivnímu nárůstu rituálního kanibalismu. Znám byl také chov včel – v poklasické mayské době máme dokonce doložené specifické božstvo včelařů Aj Musen Kab'.

7 Cameron McNeil, David A. Burney a Lida Pigott Burney: Evidence Disputing Deforestation as the Cause for the Collapse of the Ancient Maya Polity of Copan, Honduras, *PNAS Online* 107 (3, 2010), s. 1017-1022.

SPOLEČENSKÁ STRUKTURA A POLITICKÁ ORGANIZACE

Široký základ mayské společnosti tvořili rolníci, kteří žili jak volně roztroušeni v pralesních vesnicích, tak na okrajích měst, a spolu s nimi řemeslníci, lovci, rybáři a včelaři. Stejně jako v aztécké společnosti měli i u Mayů své specifické místo luxusní řemeslníci, tedy zpracovatelé drahých materiálů, mezi něž patřily především drahokamy (nejvzácnější byly zelené – primárně jadeit, ale i hadec a další), na druhém místě vzácné peří (zvláště dlouhá zelená ocasní pera ptáka quetzala) a až za nimi teprve zlato a stříbro. Dálkový obchod měly na starosti specifické obchodnické rodiny – z aztécké kultury víme, že mohly sloužit i jako špehové a političtí vyslanci. Donedávna se pochybovalo o existenci předkolumbovských mayských tržišť, nicméně nedávné objevy malované pyramidy v Calakmulu s výjevy z trhu jasně potvrdily jejich existenci – a co je zajímavé, v čele alespoň této konkrétní tržnice stála žena. Existence otroků doložena není, nicméně je otázkou, zda to není způsobeno spíše charakterem pramenů (Aztékové otroky měli, byť jejich postavení bylo výrazně jiné než postavení afrických otroků v Evropě a Americe, a to do té míry, že se autoři skoro zdráhají pro tento fenomén používat termín otroctví).⁸

Na vrcholu společenské pyramidy stála šlechta a na samé její špičce mayský král. Povaha těchto monarchů úzce souvisela s celkovým charakterem politického života mayské oblasti, která nikdy netvořila jeden centralizovaný celek, ale byla roztržštěna do množství dílčích politických jednotek, které mezi sebou válčily a tvořily nejrůznější aliance. Odborníci se přou, zda tato znesvářená mayská města byla již od počátku skutečnými městskými státy, nebo zda představovala pouze systém náčelnictví:⁹ přestože konsensus obecně vzato neexistuje, většina badatelů se shoduje, že minimálně od klasického období byla mayská města plnokrevnými státy s armádou, donucovacím aparátem a posvátným králem, který vládl v součinnosti s hlavními božstvy.¹⁰

Základním titulem, kterým se každý mayský král honosil, byl *k'uhul ajaw*, „božský vládce“. Ten se pak objevuje jako základní součást tzv. emblémového glyfu, který označuje územní nebo dynastickou příslušnost. Jeho plnou podobou je „*k'uhul ajaw z X*“, přičemž X může být buď název království či teritoriální jednotky, kterou monarcha ovládal, nebo jméno dynastie, která tomuto územnímu celku vládla. Existují náznaky, že možná nešlo o jméno hlavního města jako takového, protože ta se v nápisech jasně vyskytují v jiném kon-

8 Peter Vyšný: *Štát a právo Aztékov*, Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 130-142.

9 Blíže o rozdílu mezi jednotlivými pojetími viz Marek Německý: *Pojetí politična v politické antropologii* [online], *Člověk.ff.cuni.cz*, 2006, dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2006100102>.

10 Kent Flannery a Joyce Marcus: *Formative Mexican Chiefdoms and the Myth of the "Mother Culture"*, *Journal of Anthropological Archaeology* 19 (2000), s. 1-37. Podobně též Heather Irene McKillop: *Ancient Maya: New Perspectives*, New York: W. W. Norton, 2004, s. 313-315.

textu a příklady dokládají, že jméno města a dynastie se vždycky nekrylo.¹¹ Kromě titulu *k'uhul ajaw* existovaly ještě další tituly, jak vyšší, tak nižší. Mezi ty druhé patřil především *sajal*, jež zřejmě nesli nižší šlechtici, hlavy malých, méně významných státek atd. Je však třeba konstatovat, že i vládcové podrobených měst podléhajících nějakému velkému hegemonu mohli nést označení *k'uhul ajaw*, přesto však nebyli rovni králi hegemonního města, byť měli tentýž titul. V nápisech se běžně vyskytuje označení *yajaw*, „jeho vládce“ (ve smyslu „král, který patří/náleží/je podržěn“ někomu vyššímu), který ukazuje, že nositelé téhož titulu si zdaleka nemuseli být rovni. Dalším nižším titulem byl titul prince, *ch'ok* („mladík“), a především pak korunního prince, *bah ch'ok* nebo *ch'ok ajaw*.¹²

Vyšším titulem byl *kaloonte'*, výraz neznámé etymologie související snad s výrazy pro štípání nebo sekání, jehož význam bychom mohli volně přeložit jako „císař“ (angličtina ráda používá výraz „overlord“). V průběhu mayské historie existovalo jen několik panovníků, kteří si mohli tento titul nárokovat. Měst, jejichž vládcové nesli titul *kaloonte'*, existovalo v mayských dějinách jen omezené množství a většinou nesla označení podle světových stran. Nejzajímavější byl *kaloonte'* západu, *ochk'in kaloonte'* – tímto titulem se konzistentně označuje vládce středomexického Teotihuacanu. Severní (*xaman*) a východní (*elk'in*) *kaloonte'* sídlili v Ek' Balamu na Yucatánu a Lamanai v Belize,

11 Hlavní problém je, že příklady mluví navzájem proti sobě a dají se vykládat různě. Když princ z Tikalu založil město Dos Pilas, použil emblémový glyf Tikalu. To může znamenat, že emblémové glyfy označovaly dynastii – ale také to, že se obě města jmenovala stejně. V Palenque byl hlavním emblémovým glyfem Baak'al, „kost“, město se však jmenovalo Lakam Ha', což naznačuje, že glyf designoval dynastii. Na druhou stranu máme doložené další dva emblémové glyfy, Toktahn a Matawiil, s tím, že Toktahn byl městskou částí Palenque a Matawiil jakýmsi záhadným mytickým místem. Dynastie Kaanul si uchovala svůj emblémový glyf po stovky let, přestože se hlavní město několikrát přestěhovalo – možná původně vládla v El Miradoru, později v Dzibanché a nakonec v Calakmulu; na druhou stranu opět nevíme, zda se všechna města nemohla jmenovat stejně. Z poklasické doby máme pak doložený jak porušený glyf *aj ton le waj* z Chichénu, který naznačuje dynastickou příslušnost, tak plný emblémový glyf *Aj Ichkaansih* o *ajaw*, přičemž o jméně *Ichkaansih* víme, že označovalo konkrétní město. Z takového chaosu je dost obtížné dělat spolehlivé závěry, nehledě na to, že nemáme jistotu, že se emblémové glyfy nemohly používat v obou významech. Další možností pak je, že se vztahovaly k širší teritoriální jednotce, tedy království, městskému státu, nebo možná dokonce celé sféře vlivu daného města včetně vazalských jednotek. Tato možnost je však zdaleka nejméně pravděpodobná. Se zajímavým názorem pak přišel Helmke – ten tvrdí, že emblémové glyfy mohou odkazovat i k nadpřirozeným místům, jež byla nějakým způsobem relevantní pro jednotlivé dynastie. K diskusi emblémových glyfů viz např. Heinrich Berlin: *El glifo emblema de las inscripciones mayas*, *Journal de la Société des Américanistes* 47 (1958), s. 111–119; Linda Schele a David Freidel: *A Forest of Kings: The Untold Story of the Ancient Maya*, New York: Quill William Morrow, 1992, s. 58n.; Simon Martin a Nikolai Grube: *Chronicle of the Maya Kings and Queens*, London: Thames & Hudson, 2008, s. 17n.; Daniel Graña-Behrens: *Emblem Glyphs and Political Organization in Northwestern Yucatan in the Classic Period (A.D. 300–1000)*, *Ancient Mesoamerica* 17 (2006), s. 105–123; Christophe Helmke: *Mythological Emblem Glyphs of Ancient Maya Kings*, in: Christophe Helmke a Jarosław Żrałka (ed.): *Contributions in New World Archaeology*, III, Krakow: Polish Academy of Arts and Sciences, Jagellonian University, 2012, s. 91–126.

12 Mark Alan Wright: *A Study of Classic Maya Rulership*, disertační práce, University of Texas, 2011, s. 136–187.

o titul *kaloomte'* jihu (*nohol kaloomte'*) soupeřil král Copánu s králem Quiriguá. Pátými pretendenty o titul *kaloomte'* (můžeme spekulovat, zda šlo o *kaloomte'* středu) byly dynastie Tikalu a Calakmulu a jak uvidíme, války, které spolu o tento titul a o nadvládu nad střední oblastí vedly, dramaticky poznamenaly jak druhou polovinu klasického období, tak klasický kolaps.¹³

DÍLČÍ REGIONY MAYSKÉ OBLASTI

Základní dělení mayské oblasti vychází z přírodních podmínek a dějinných okolností. Jih zahrnující převážně náhorní planinu Guatemaly a tichomořské pobřeží bývá označován jako *jižní oblast*, střed (od úpatí hor po jih Yucatánu) jako *střední oblast* a krasový Yucatán jako *severní oblast* (můžeme se setkat i s jinou terminologií, která se však vztahuje k témuž rozdělení, a totiž *vysočina, jižní nížiny a severní nížiny*). Přestože byly všechny tři osídleny (byť různou hustotou populace) od nejstarších dob až po conquistu, globální význam jednotlivých dílčích oblastí se měnil. V předklasickém období nabyla důležitosti jednak střední oblast (El Mirador, Cival, Nakbe apod.) a jednak oblast jižní, především města na tichomořském pobřeží jako Izapa, Chiapa del Corzo, Takalik Abaj atd. Klasické období přineslo nebývalý rozkvět střední oblasti, která však byla následně nejsilněji postižena kolapsem a v průběhu poklasického období se postupně vyliďňovala. Poklasické období pak přesunulo důraz na oblast severní.

Trojčlenné dělení mayské oblasti je naprostý základ, nicméně daleko zajímavější jsou lokální regiony, které se dají v rámci těchto širších celků rozeznat. Ty mají obvykle své charakteristické vlastnosti jazykové a umělecké a spojují je také typicky blízké, často velmi komplexní vztahy mezi jednotlivými městy.

Nejvýznamnějším a největším z těchto regionů je **Petén**, oblast, jíž dominovaly supervelmoci Tikal a Calakmul a jejich spojenci, především Naranjo, Caracol atd. Jedná se o tropické pralesy severu Guatemaly a jihu Yucatánu, kde vyrostla největší klasická mayská města. Co se týče lokálních architektonických charakteristik, Miguel Rivera¹⁴ zdůrazňuje především vysoké podesty, zkosené platformy, velké konstrukční masy a další rysy, díky nimž se budovy jeví příkré a vysoké (v Tikalu se k tomu přidružuje teotihuacanská stavební technika *talud-tablero*).¹⁵ Stěny nebývají zdobené reliéfy, ale pouze štukem.

Údolí řeky Motagua na hranicích Guatemaly a Hondurasu je historicky poznamenáno především soupeřením dvou nejvýznamnějších místních měst, totiž Copánu a Quiriguá. Umění a architektura jsou zvláště v Copánu mocně ovlivněny nedostatkem kamene, je zde proto daleko větší množství

13 Ibid., s. 47–50.

14 Miguel Rivera Dorado: *La ciudad maya: un escenario sagrado*. Madrid: Editorial Complutense, 2001, s. 104–108.

15 S. Martin a N. Grube: *Chronicle of Maya Kings and Queens...*, s. 29–31.

Obr. 4: Severní, střední a jižní část mayské oblasti

štukových ozdob; kamenné monumenty bývají bohatě řezané a nejkrásnější monumentální socha mayské oblasti pochází právě odsud. O něco severněji leží **Petexbatún** (někdy též **Pasión** podle řeky, která tu protéká), okolí stejnojmenného jezera, které krátce nabylo významu v pozdním klasickém období v souvislosti se založením Dos Pils, jež nakrátko ovládly celý region. Kromě

Obr. 5: Nejdůležitější subregiony mayské oblasti

toho tu najdeme města jako Tamarindito či Altar de Sacrificios a především Aguateca a Ceibal. Na protilehlé straně mayské oblasti na hranicích Chiapasu a Guatemaly v **údolí řeky Usumacinta** dominují města Palenque, Yaxchilán a Piedras Negras, opět poznamenaná dlouholetým nepřátelstvím. Charakteristickými znaky jsou zde obří akropole, štukové dekorace, propracované

basreliéfy a obliba velkého množství vchodů do chrámů, které způsobují, že se zeď mění spíše v soustavu opěrných pilířů. V širším kontextu Usumacinty leží i **Comalcalco**, jediné mayské město, které bylo z důvodu naprostého nedostatku kamene vystavěno z pálených cihel.

Oblasti Río Bec, Puuc a Chenes jsou důležitými regiony Yucatánu, jejichž význam vystupuje především v epiklasickém a raně poklasickém období. **Río Bec** (především Becán) je charakteristické nepravými věžemi a stavbami s falešnými chrámy na vrcholu, které ve skutečnosti sloužily jako paláce. **Puuk** (Uxmal, Sayil, Labná, Xlapak atd., včetně staršího Oxkintoku), o kterém se podrobněji zmiňujeme v historickém oddílu, se proslavil především jednoduchými zdmi, nad nimiž se tyčí obrovské komplikované geometrizující reliéfy – umělecké charakteristiky jsou zde natolik výrazné, že se mluví jednoznačně o uměleckém stylu. Jeho zdobnější variantou je pak styl Chenes (rozvíjející se na stejném území) typický stěnami dekorovanými po celém povrchu a vstupy do chrámů stylizovanými do podoby nestvůrných tlam.

Význam **severu Yucatánu** bývá zdůrazňován především pro poklasické období (Dzibilchaltún, Chichén Itzá, Mayapán, Tulum). V posledních dekádách zde proběhlo množství zajímavých archeologických i epigrafických výzkumů, které lépe rozkryly jak předklasický vývoj regionu,¹⁶ tak jeho klasickou slávu (Oxkintok, Ek' Balam).¹⁷ Podobně bývá podceňován význam **náhorní planiny Guatemaly** (kde vévodilo po většinu dějin Kaminaljuyú), jež zůstala poněkud stranou dramatického vývoje v klasickém období. Zájem vědců přitahuje především její pozdně poklasická a raně koloniální doba, jelikož právě odsud pochází několik primárních dokumentů klíčového významu. Stejně jako Lacandonský prales na hranicích Guatemaly a mexického Chiapasu je pak náhorní planina dodnes domovem mnoha mayských etnik, které si do větší nebo menší míry zachovaly původní způsob života. Zůstává proto středem pozornosti především pro antropology, již studují život současných Mayů.

DĚJINY MAYŮ V MEZOAMERICKÉM KONTEXTU

PERIODIZACE DĚJIN MEZOAMERIKY

Specifický dějinný vývoj v Latinské Americe předpokládá také specifickou periodizaci, která se nekryje s tradičním rozdělením dějin na pravěk, starověk, středověk a novověk, na něž jsme zvyklí ze Starého světa. Existuje několik dů-

16 Viz např. David S. Anderson: Preclassic Settlement Patterns in Northwest Yucatán, *Mono y Conejo: Journal of the Mesoamerican Archeological Research Lab* 3 (2005), s. 13–22.

17 Viz např. *Oxkintok 1: Misión Arqueológica de España en México, Proyecto Oxkintok*, Madrid: Ministerio de cultura, 1987; *Oxkintok 2: Misión Arqueológica de España en México, Proyecto Oxkintok*, Madrid: Ministerio de cultura, 1989; Alfonso Lacadena García-Gallo: The Glyphic Corpus from Ek' Balam, Yucatán, Mexico [online]. *Famsi.org*, 2004, dostupné z: <http://www.famsi.org/reports/01057/01057LacadenaGarciaGallo01.pdf>.

vodů, proč s ním zde není vhodné pracovat. Především je to proto, že tradiční euro-asijské dělení do velké míry vychází z objevu a používání kovů. V Americe však kovy (kromě drahých) známy nebyly a Indiáni používali namísto nich kamenné nástroje, nejčastěji pazourkové nebo obsidiánové.

V populárních textech je tak běžné se dočíst, že američtí Indiáni žili v době kamenné: takové tvrzení je však nejen poněkud urážlivé, ale především prokazuje jednoznačnou neznalost pojmu „doba kamenná“. Paleolit, mezolit a neolit, které tvoří tři základní součásti pravěku či doby kamenné, jsou obdobím postupného vývoje lidstva od lovců velké zvěře za doby poslední doby ledové až po velké změny v souvislosti s ústupem ledovců, které si vynutily objev zemědělství a postupné usazování populace do prvních velkých vesnic. Latinská Amerika tyto procesy také prožila, označují se jako *předkeramické období* a dělí se na období *paleoindiánské* (odpovídající zhruba paleolitu) a *archaické* (odpovídající mezolitu a neolitu). Ve chvíli, kdy vzniká usedlé zemědělství, keramika, metalurgie, písmo a komplexní sociální struktura, nastává úsvit prvních států, který je již ve Starém světě klasifikován jako starověk. Z globálního hlediska do tohoto období umísťujeme především první velké civilizace jako Egypt, Mezopotámii, Harappskou kulturu v Indii a antické kultury Středomoří. Ve všech ohledech kromě zpracování kovů, znalosti principu kola a domestikace tažných zvířat se nukleární předkolumbovské kultury Ameriky podobaly nikoli raným vesničkám s počínajícím zemědělstvím, ale právě těmto starověkým říším. A to jak svou komplexní sociální, politickou a administrativní strukturou, tak vojenstvím, polytheistickými pantheony s kultem předků i rozvinutým písmem a komplexním kalendářem. Zatímco však v euro-asijském kontextu mluvíme o starověku pouze do pádu Západořímské říše v pátém stol. n. l. (poté již následuje středověk), indiánské kultury Nového světa existovaly v nezměněné podobě v podstatě až do počátků šestnáctého století. Při práci s evropskou periodizací bychom se tak dostali do paradoxní situace. Podle ní by totiž předkolumbovské kultury Ameriky byly z technologického hlediska na úrovni pravěku („doby kamenné“), z kulturního hlediska by spadaly do starověku a z hlediska datace bychom je zase museli zařadit převážně do středověku (jejich pozdní projevy, tzn. první dvě tři dekády 16. stol., dokonce do období raného novověku).

To vše dohromady nás jednoznačně nutí k respektování Latinské Ameriky jako specifického geograficko-kulturního celku, jehož historie potřebuje vlastní periodizaci. Proto ji dnes dělíme na charakteristická tři období: a) období *předkolumbovské* (od prvního osídlení kontinentu do příchodu Evropanů), b) období *koloniální* (doba nadvlády evropských států) a c) období *nezávislých států*. Přelom mezi nimi představují dvě bouřlivá období přechodová, totiž a) *conquista*,¹⁸ max. třicet let trvající doba podmaňování nukleárních kultur, a b) *boje za nezávislost* (18. stol.).

18 Španělské slovo *conquista* (čteno [konkista] a rozhodně nikoli [konkvista], jak někdy nesprávně slyšíme) znamená prostě „dobyť“, nicméně v českém prostředí se vžilo jako *terminus*

Předkolumbovské období, které je z nich nejdelší, přirozeně volá po dalším dílčím dělení. Zde v podstatě pracujeme už s každou kulturní oblastí zvlášť – jinak vypadá členění v Amazonii, jinak na jihozápadě dnešních USA nebo v pralesích Střední Ameriky, jinak v Andách. Společné je pak pouze právě předkeramické období, jehož charakteristiky úzce souvisely s klimatickými změnami na americkém kontinentě.

Přibližně dva a půl tisíce let od konce předkeramického období do r. 1519 (kdy vstupuje na mezoamerickou pevninu Hernán Cortés a s ním v patách conquista) bylo od začátku středobodem zájmu o mezoamerickou kulturu, protože právě v těchto časech se stavěla monumentální architektura a produkovalo se veřejné umění i umné užité předměty. Už od osmnáctého století se pozůstatky starých kultur dostaly do hledáčku zájmu nejrůznějších lidí, od seriózních vědců a prvních archeologů přes cestovatele a vzdělané aristokraty až po šarlatány a fantasy: podrobnější přehled si podáme v závěru. Jednou z důležitých dobových otázek bylo, jak a kdy vlastně mezoamerické kultury vznikly. Je třeba konstatovat, že zájem o Mezoameriku jako celek povstal do velké míry ze zájmu o mayskou oblast, a tento fakt je v podstatě patrný dodnes – ze všech mezoamerických kultur se právě Mayům dostává zdaleka nejvíce pozornosti. Mezoamerická periodizace tak postupně vyrostla z té mayské, což však v důsledku není na závadu, jelikož byla podrobena zhruba stejné dynamice a stejným problémům jako zbytek oblasti.

V době, kdy periodizace vznikala, bylo právě s velkou slávou rozluštěno písmo starých Egyptanů a zájem o tuto zemi byl na svém naprostém vrcholu. I proto se raní vědci (zde konkrétně Sylvanus G. Morley v r. 1915)¹⁹ inspirovali egyptskou periodizací a rozdělili mayské dějiny na *starou říši* a *novou říši*. V základu zde přitom vycházeli ze stylistických rozdílů mezi klasickou (stará říše) a poklasickou architekturou a uměním. Abychom pochopili některé debaty, které se zvláště v mezoamerické archeologii dodnes vedou, je třeba vědět, že toto rozdělení zdaleka nebylo hodnotově neutrální – důraz se zde kladl na „starou říši“ jakožto kolébkou původní mayské civilizace (chápané v těchto dobách výrazně utopicky), zatímco „nová říše“ byla již vnímána jako devalvace a úpadek, ke kterému došlo vlivem cizích, kulturně podřadnějších nájezdníků.²⁰ Mnohá učená pojednání z počátku dvacátého století pracují s tímto dvojitým, v podstatě předsudečným rozlišením.²¹

technicus právě pro podrobení Ameriky Evropany. V angličtině se obvykle používá stejně neutrální „conquest“ (dobytí).

19 Viz např. Sylvanus G. Morley: *An Introduction to the Study of the Maya Hieroglyphs*, New York: Dover, 1975, cit. in: Michael D. Coe: *Breaking the Maya Code*, London: Thames and Hudson, 1992, s. 127. Český překlad Morleyho klasické práce *The Ancient Maya*, který vyšel v r. 1976 v nakl. Orbis, je již přepracovanou verzí, již upravil George Brainerd, takže se zde už pracuje s termíny „předklasický“, „klasický“ a „poklasický“.

20 Lindsay Jones: *Conquests of the Imagination: Maya-Mexican Polarity and the Story of Chichén Itzá*, *American Anthropologist* (1997), s. 291–305.

21 Např. Herbert Spinden: *Ancient Civilizations of Mexico and Central America*, New York: American Museum of Natural History, 1917, s. 65.

S počátky seriózního archeologického výzkumu se však postupně odhalilo ještě třetí období, které oběma předchází – z tohoto důvodu (a zároveň kvůli snaze přeci jen koncepčně oddělit mayskou periodizaci od egyptské) se postupně vžilo trojčlenné dělení klíčových mezoamerických dějin na *předklasické* (též *formativní*), *klasické* a *poklasické období*. Klíčem k tomuto rozdělení jsou především dva „kolapsy“, předklasický a klasický – dvě velké kulturní proměny, ke kterým v mayských dějinách došlo. I z novějšího dělení je však naneštěstí stále cítit subjektivní hodnocení – naznačuje totiž, že „klasické“ období je tím, kdy se děly v mayské oblasti ty nejzajímavější věci, zatímco předklasické je jen jakýmsi nezajímavým počátkem a poklasické zase dekadentním koncem. Z toho důvodu se například andská archeologie, která původně pracovala s týmiž termíny, nakonec rozhodla zvolit hodnotově neutrálnější dělení na časný, střední a pozdní horizont – a je velká škoda, že tradiční dělení už bylo v mezoamerických studiích příliš vžitě, jinak by bylo velmi užitečné adaptovat tuto periodizaci pro Mezoameriku. Vzhledem k tomu, že se tak nestalo, jsou v podstatě specialisté na tento region odsouzeni stále dokola vysvětlovat, že ani jedno z těchto období nebylo „lepší“ nebo „horší“ než ta ostatní – pouze mají trochu odlišné charakteristiky. A také, jak záhy uvidíme, jsou k dispozici různé prostředky k jejich poznání.

Přesná datace těchto období samozřejmě byla (a dodnes je) horkým diskusním tématem. Vcelku nejsnazší situace je u předklasického období – počátky toho, co bychom již mohli nazvat mayskou kulturou, jsou obvykle datovány do poloviny druhého tisíciletí př. n. l. Vzdor tomu, co se někdy píše v populárních článcích, jsou tedy mezoamerické kultury minimálně o patnáct století mladší než Mezopotámie a Egypt. Předklasický kolaps a první velká kulturní proměna pak nastávají krátce po přelomu letopočtu v druhém a třetím stol. n. l. Počátky klasické mayské kultury se dají dobře vysledovat podle stél s daty dlouhého počtu, které bylo v klasickém období zvykem pravidelně vztyčovat – první z nich pochází z guatemalského Tikalu a je datována do roku 262 n. l. Tento rok se proto považuje za počátek klasického období mayské kultury.

Horší situace je u poklasického kolapsu a počátku poklasického období. Vzhledem k tomu, že se tento proces táhl dlouhých několik století a zasáhl různé části mayské oblasti v různém období, nelze tu ukázat prstem na konkrétní moment, ale obecně konstatovat, že cca mezi sedmým a desátým stoletím n. l. procházela mayská kultura výjimečně těžkým obdobím. Pokud jde o období poklasické, panuje zde snad ještě menší konsensus než u klasického kolapsu a existují autoři, kteří jsou ochotni tímto termínem označovat pouze posledních cca dvě stě let mayské historie (kryjících se s hegemonií Mayapánu a následného mocenského vakua po jeho pádu v polovině patnáctého století).²² Tento fakt je důsledkem právě pejorativního, úpadkového náde-

22 Viz např. Anthony P. Andrews, E. Wyllys Andrews a Fernando Robles Castellanos: The Northern Maya Collapse and its Aftermath, *Ancient Mesoamerica* 14 (2003), s. 151–156, nebo